

Михаило ШТЕПАНОВИЋ /Београд/

ЈЕЗИЧКА СТАНДАРДИЗОВАНОСТ ДУРМИТОРСКОГ БЕЋАРЦА

1.

Термин *стандард(ан)* семантички је вишеслојан, у зависности од тога како је текла његова адаптација на прагматичкој равни у језику примаоцу¹. Што се тиче српског језика, једно од значења овог термина је *нормативан*, шире схваћено као *узоран* — и то би било секундарно, а друго је *типичан, једнотипичан*, што је примарно значење, што потврђују и примјери из основних рјечника српског језика као и лексиконских страних ријечи у српском језику².

Али, стандардан значи и *просјечан*, преко значења *једнотипичан*, што се јасно илуструје при сагледавању разлике у семантици термина *стандардни* и *књижевни*. Термин *књижевни* значи *нормативан* и *узоран* у првом реду, јер је *књижевност* надређени облик облику *вербалне комуникације*. Даље, *стандардни* у значењу *књижевни*, по правилу, значи функционалностилски инваријантан, што ће рећи да је то *просјек* заједничких функционалностилских особина. Дакле и ‘узоритих’ (књижевни и научни ф. стил) и ‘неузоритих’ (осталих) функционалних стилова.

¹ М. Н. Володина, *Национальное и интернациональное в процессе терминологической номинации*, МГУ, Москва, 1993, 9-11.

² Основно значење је, очито у РМС дато према значењу у језику даваоцу, што потврђује и Вујаклијин опис у *Лексикону страних речи и израза* (s.v.), мада другачији ‘однос снага’ показује грађа за РСАНУ, што је и био услов да се тој чињеници повинујемо у поставци хијерархије семантике термина у овом раду.

У норми књижевног језика увијек се ишло од типичности, тј. једнотипичности, односно од свођења варијантских на инваријантске особине (разлика на исто), или избором једне из низа као престижне, као књижевне, или сажимањем, односно свођењем више особина на једну.

Као што се да уочити и једно и друго јесу начини стандардизације, начини издизања дијалекатског у наддијалекатско, односно превођења органског идиома у неоргански. Процес стандардизације може се извршити и у самим органским идиомима без спољних, вјештачких интервенција (кодификатора)³. Познато је у лингвистици да такав статус имају идиоми који се називају *коине*. То је, у нашем случају, заправо, наддијалекатски израз који је поникао из централног ткива српских дијалеката⁴. Има лингвиста који сматрају да је српски књижевни језик стандардно верификовани, тј. стандардизовани фолклорни коине, односно у књижевни статус преведен новоштокавски фолклорни коине⁵.

Без обзира на неке недостатке таквог схватања, и на недоследности њиховог провођења⁶, јасно је да фолклорни коине представља, заправо, спонтану стандардизацију, односно *органску* стандардизацију. И то, на основу тога како врши избор средстава⁷ и како издваја њихове типичне форме⁸ — што је, у начелу, и основ стандардизације.

У фолклорни коине, у првом реду, спадају епске народне пјесме, јер оне имају најтипизиранију форму. Од свих облика фолклорног из-

³ Шире о овоме и у *Кембричкој енциклопедији језика* Дејвида Кристала, Нолит, Београд 1996, 24-34.

⁴ В. Павле Ивић, *О калсификацији српскохрватских дијалекта*, у књ. *Изабрани огледи III*, Просвета, Ниш 1991, 25-66.

⁵ В. Далибор Брозовић, *О структуралним и генетским критеријумима у класификацији хрватско-српских дијалеката*, Зборник за филологију и лингвистику III, Нови Сад 1966, 68-88, а посебно у књ. *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970, 85-118.

⁶ Видјети у: Dalibor Brozović, *Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti (hrvatskoga jezika)*, у: *Hrvatski jezik. Najnowsze dziejezykow slowianskich*, ред. Mijo Lončarić, Opole 1998, 3-34.

⁷ „Isti izvanjezički uvjeti koji su omogućili nastanak novoštokavštine kao specifične dijalekatske kategorije u hs. jeziku stvorili su i mogućnost da se razvije i novoštokavski folklorni koine” (D. Brozović, *Standardni jezik*, 107).

⁸ Тако нпр., Б. Остојић и за језик Петра I оставља питање „да ли представља коине различитих црногорских говора, са чијим је представницима цијелог живота општио, писмено или усмено” (Бранислав Остојић, *О црногорском књижевном језичком изразу II*, Никшић 1999, 14).

ражавања, без сумње су народне пјесме најближе стандардном, узорном, књижевном језику, у чему се слаже већина истраживача⁹.

2.

Епским народним пјесмама, врло су сличне, ако не и најсличније, од свих других народних пјесама, управо оне које је досадашња фолклористичка литература именовала као *бећарац*. Истина, захваљујући обимној студији М. Лесковца¹⁰ овај термин је сужен и површно, изворно везан само за просторе војвођанских говора¹¹. То што се термин нашао и у нашем наслову оправдање имамао у чињеници да лексему *бећар* познаје говор дурмиторског ареала¹², који можемо узети као узорни подтип источнохерцеговачког говорног типа¹³.

По самој структури *бећарац* је близак епици. Прво, дат је претежно у осмерцу и десетерцу са цезуром скоро увијек иза четвртог слога, а то су, као што знамо, најбитније инваријанте српске народне пое-

⁹ В. Павле Ивић, *О Вуковом Српском рјечнику из 1818. године*, Целокупна дела IV, Сремски Карловци — Нови Сад 1991, 5-12, и тамо цитираној литератури.

¹⁰ Младен Лесковац, *Бећарац*, Нови Сад 1979, 14.

¹¹ „Широк је простор на српскохрватском говорном подручју гдје се пјева и чује та минијатурна пјесма”, исправно закључује Ненад Грујић у предговору зборнику *Ојкача*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1988, 9.

¹² Милија Станић у *Ускочком речнику* наводи одреднице (*бећар*, *бећарање*, *бећарати*, *бећарење*, *бећарити*, *бећаруша*), а Ђорђевић М. Остојић у првом дијелу двотомног зборника *С Пирлитора преко Дурмитора*, Пљевља 1999, билијежи примјер: Овце чува цура Мара/ Погледује на *бећара/ Бећар* горе стално вара/ О прошлости разговара (стр. 45). Пјесник Момчило Параушић у предговору за руковет ових пјесама, проицљиво узима термин *бећарац*, мада га географски сужава само на Ускоке, старохерцеговачко племе (в. Гласник одјељења умјетности ЦАНУ 22, 225). Ову тврдњу снажи нпр. и зборник Славка Мучибабића, *Мала моја*, Бијељина 2003, са ширег простора Херцеговине, са близу седам хиљада пјесама. Академик Војислав Максимовић (према усменом саопштењу) у свој рукописној збирци има преко десет хиљада из Херцеговине. Љубазно ми је уступио рукописну уводну студију која садржи критеријано утемељену тематско-мотивску подјелу ових пјесма. Аутор, иначе, не прихвата термин *бећарац*, мада не предлаже адекватнији.

¹³ Овдје појам *дурмиторски бећарац* подразумијева широк, дучићевски схваћен, простор. „Уосталом, од Дурмитора, на стотину ваздушних километара унаоколо, то је расадник свих српских стремљења, ковница језика, извор поезије и школа српског витештва и чојства. Дурмитор је, према томе, центар српске главне моралне сфере, наш Олимп” (Јован Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, Нова Зора 5/2005, Билећа — Гацко, стр. 9).

зије¹⁴. Из овога слиједи да основима стандардизације, ако она и почива на било којој врсти коинеа (па чак и да смо резервисани према мишљењу да је фолклорни коине у основима стандардизације српског језика) припадају и *бећарци* таман онолико колико и епске народне пјесме, бар што се тиче њихових језичкостилских особина.

3.

Бећарац је *типична* форма, а већ је показано да је стандардно заправо типично. Прво, бећарац је увијек двостих, осмерац или десетерац¹⁵, са одређеном цезуром и обавезном римом. Рима му даје поетску функцију која га одваја од разговорног језика (десетерац: *Ја сам, гара, момак Дурмиторац/ Са планине стари Херцеговац, / Мене моји научили стари./ Љубит туђе цуре да не мари*¹⁶, Ђ. Остојић, 1, 91; осмерац, са удвојеним двостихом: *Пријају ми срцу момци/ нарочито дурмиторци. Сваки моме срцу прија, / Дурмиторка сад сам и ја*, Ђ. Остојић 1, 71). Осим ових особина све остало у бећарцу јесте просјек новоштокавског стандардног израза. Бећарац је, дакле у основи, изузму ли се његове ритмичко поетске карактеристике, *једнотипна* или *типична, узорна* новоштокавска форма свенародног поетског изражавања, дакле раширен на свим штокавским територијама.¹⁷

На поетско-структурном плану бећарац је једнак, без обзира на простор на коме се остварује, што значи да је по тим особинама подударан са крајишком *ојкачом*¹⁸.

¹⁴ „Осмерац апсолутно доминира народном лириком, као што десетерац доминира епиком. Истина, та констатација важи само уз напомену да се ради само о одређеном типу и једног и другог стиха. Дакле, не било који осмерац, него само тзв. симетрични, нити било који десетерац, него само тзв. епски или гусларски” (Ново Вуковић, *Огледи из књижевности*, НИО „Универзитетска ријеч” — Универзитет „Вељко Влаховић” у Титограду, стр. 19).

¹⁵ „Десетерац се појављује само онда када пјесма треба да предахне од осмерачког ритма (М. Параушић, *Нав. дјело* 229).

¹⁶ Примјери у овом раду дати су из: Ђорђевић М. Остојић, *С Пирлитора преко Дурмитора, 1-2*, Пљевља 1999; Момчило Параушић, *Јавор јелу разговара. Ускочки бећарац*, Гласник одјељења умјетности 22, ЦАНУ, Подгорица 2004, 225-257 и из наших теренских забиљешки из Дробњака.

¹⁷ ‘Протезање’ бећарца на просторима штокавских говора међе зборници Милорада Кураице: *Народне пјесме из Книнске крајине*, Книн 1991 и *Крајишки црвен бан*, Книн 1995.

¹⁸ Књижевник Срба Игњатовић и овај тип пјесама назива *бећарачким*. Видјети рецензију дату уз зборник *Крајишки црвен бан*, стр. 22. Претходна фуснота.

Нас овдје не интересују опште језичке особине бећарца него, како смо и насловили рад, језичке особине дурмиторског бећарца, односно бећарца источнохерцеговачког говорног типа. Та чињеница је тим битнија што је ИХГТ у основици српског књижевног језика па би *дурмиторски бећарац*, као најтипичнија народна поетска форма, требало да буде репрезентант тих просјечних или модерно речено стандардних језичких особина. Посебно је питање колико су те језичке особине истовремено и нормативне, јер стандардност у смислу коинеа, односно наддијалекатности, тј. инваријантности унутар једног дијалекта — не мора значити и потпуну нормативност. Посебно због тога јер је у питању поетска форма, а она покатакд „прилагођава” језичке особине својим природним узусима, тј. сопственом канону.

Управо о овоме и, на предвиђени начин, говоримо под сводовима питања о стандардолошким особинама бећарца. Према томе, *стандардолошко* овде значи, дакле, оно што је *типично* за бећарац а самим тим и за дробњачки подтип ИХДТ, али и оно што је *нормативно*, тј. типично за данашњи српски књижевни језик. Тако је наша анализа истовремено и структурно-текстолошка (јер упућује на особине основних језичких особина бећарца) и структурно-диференцијална јер даје особине бећарца које су неподударне са особинама српског књижевног језика. Тако, термилошке прецизности ради, прве особине зовемо *стандардним*, а друге *књижевним*. Прве, дакле, подразумеивају *уобичајеност*, а друге *нормативност*. Тако.

С обзиром на то да корпус предвиђен за анализу припада ареалу ИХГТ српскога језика, онда у анализи морају бити заступљене опште особине тог типа, дакле, и оне које нису добиле, а и оне које су добиле књижевни статус. Идући тим редом илустративна су нова јотовања као показатељ да књижевно надређеним, нејотованим, ‘градским’ Вуковим примјерима, одговарају стандардне или опште особине новоштокавског ИХГТ, препознатљиво заступљене у бећарцу.

Ој *ђевојко* *ђе* си била,
 Кад се срећа дијелила (Ђ. О. 2, 116)
 Ој *ђевојко* јаранице,
 мељу ли ти воденице,
 Мељу драги божја *вљера*¹⁹

¹⁹ Праћење фонолошке равни грађе овог типа онемогућавају честе интервенције записивача, који су дијалекатски израз, на овај начин, приближавали књижевном, тако да се за ова питања морамо ослонити на податке из одговарајућих дијалекатских монографија или на сопствене теренске записе.

Воденица добро *ћера* (Ђ. О. 2, 120).
 Мене моја *џетовала*²⁰ браћа —
 Немој момка кога војска враћа (М. П. 256)

Из овога слиједи да стандардност не мора бити врхунски аргумент књижевног, односно нормативног. Однос бећарца према и једном и другом идиому илустративно показује и статус гласова Х и Ф. У првом сличају имамо одраз стања као у нар. говору, а у другом као у књижевном језику, сходно стању у већини српских народних говора у којима је посредовала специфична лексика²¹.

Када пратимо ове особине мора се рећи да бећарци на фонетском плану имају карактеристике које се у много чему не подударују са данашњим књижевним језиком. Те су особине условљене двама критеријумима: 1) новоштокавском општедијалекатском подлогом, и 2) поетским карактеристицама бећарца.

Поетску особеност бећарца илуструју разни типови фонолошких фигура, условљени, превасходно, захтјевима броја слогова и риме²², а неке, као што је познато могу бити карактеристика и самог ИХ говорног израза²³. То су првенствено: *афереза*, која настаје изостављањем неког фонема или слога на почетку ријечи²⁴: Мала моја, дођи *вамо*/ да заједно ужинамо; *апокопа*²⁵, настала редукцијом фонеме или слога на крају ријечи: *Немо* Јело причат коме/ о животу љубавноме; Како *би*' те залелека./ ој ракијо шљиво мека; *елизија*, као изостављање самогла-

²⁰ Параушић овај фонетски лик биљежи у складу с нормом, иако је дијалекатски облик у јотованој форми (џ < сј). Тако и код Ђ. О. налазимо низ примјера са *сјетити*: *Сјетила* се па се расплакала/ Ваког момка није ни имала (2, 143) и сл.

²¹ Као у примјерима: Жениће се ова **фаца**/ чобаницом од оваца; Ој лијепа чобанице, / ђе купујеш **фармерице**; Ој да ми је код оваца, / играт с гаром пре**ф**еранца. Љубила ме цура **фина**, ко јединца — мајка сина.

²² „Осмерац је тијесан за *ије* у пјесми, па се у њој по мјери дужине стиха ријеч скраћује за један слог” (М. Параушић, Наведено дјело 229).

²³ Ј. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 8-27; А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, 33-111; Милија Станић, *Ускочки говор*, СДЗБ XX, и тамо цитираној литератури.

²⁴ Објашњење фонолошких фигура дато према: Милош Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни текст*, Београд 1998, 11-23.

²⁵ „Апокопи су подложне све врсте ријечи, али се најчешће апокопира сугласник *х* без обзира да ли припада наставку или основи ријечи, потом слиједи редукција финалног *ј* или *и* у императиву, па редукција *и* у везнику *или*, односно партикули *ли*. А све су то новоштокавске говорне особине” (М. Ковачевић, Нав. дјело, 15).

сника на крају ријечи и то само испред ријечи која такође почиње самогласником: Је *л'* и тебе Гара зове у откосе Обренове; Или ти је мало јести, / *ил'* ишчиље од болести; *синкопа*, настала редукцијом неке фонеме или слога у средини ријечи: Мала моја *мо'ш* мош ли мога, / качамака смочанога. *Дваес* дана кроик блузе / у подграцке кукурузе. Облик *простезе*, настао рестриктивно-простриктивним поступком илуструје примјер: Ја *најволим* у ђевојке, / црне косе на увојке. Затим слиједи примјер за *парагогу*, насталу додавањем фонеме или слога крају примарне фонеме: *Доћ'* де мала и донеси фину, / ону твоју ђуду у долину.

И сама *рима* захтијева дате фигуре, као што се да из наведених примјера и формално примијетити. Али и она сама представља врло карактеристичну особину бећарца као поетске форме, у чему се он, нормално, разликује од стандардног, просјечног језика, јер је рима недвосмислен показатељ преласка комуникативног у поетски језик.

„Чињеница да се ова поезија појављује само као ‘пјевајућа’, условљава одређене њене ритмичке и мелодијске посебности. Симетрични осмерац, са два метричко-ритмички идентично обликована сегмента тече лако без неравнина и фоничких застоја. Почетни сегмент 2+2 и са вокалом на крају полустиха, омогућава одређени гласовни замах, а симетрични одговор сазвучје и лакоћу, који су практично услов за колективно пјевање. Избрушена пјевљива, стварана за пјевање без инструменталне пратње, та пјесма се јавља у римованом дистиху, у ком је звуковно подударане двосложно и чисто”²⁶.

Улога риме, условљена групним пјевањем, често захтијева и посебну бећарску лексику. Уз ону фреквентну и препознатљиву, (*драган*, *мала*, *гаравуша*, *љубав*, *момак*, *ђевојка* и сл.) често се појаве лексички бисери²⁷, који су незабиљежни у постојећим речницима српског језика. Такав је и глагол *момчилати*, чију семантику одгонета контекст:

Доста си ми, Видо, вала
Под Пирлитор *мо'чилала* (М. П. 248).

И да закључимо. Општедијалекатска подлога уловава склапање ове теме у два правца. На фонолошком плану, особености које нема дијалекат, ако се са резервом приступи интервенцијама записивача, не

²⁶ Н. Вуковић, Нав. дјело, 21-22.

²⁷ Н. Грујичић наводи глагол *гуњгурати* у примјеру: *Дај ми, мати, рано вечерати / да ја идем цуре гуњгурати*, који тек у контексту добија своју семантичку одгонетку усмјерену према еротској димензији. В. Нав. дјело 24.

познаје ни ова врста поезије, али и неке посебности, због његове поетске форме, бећарац уздижу на наддијалекатску раван. Отуда је појам *стандардолошко* у нашем случају значио оно што је *типично* за бећарац, али и оно што је *нормативно*, и што преко поетске функције овај вид народног стваралаштва приближава српском књижевном језику. Тако смо и прецизирали прве особине као *стандардне*, које подразумевају *уобичајеност*, а друге као *књижевне* које подлијежу *нормативности*.

Михаило ШЧЕПАНОВИЧ

ЯЗЫКОВАЯ НОРМИРОВАННОСТЬ ЧАСТУШКИ
ДУРМИТОРСКОГО АРЕАЛА

Резюме

В настоящей статье рассматривается функционально-стилистическая инвариантность указанного типа народного поэтического творчества, с предварительным обоснованием использованного термина *частушка дурмиторского ареала*.